

KOROĞLU» EPOSUNUN İSOPEN VE A.XODZKO NEŞRLERİNİN (1840, 1842) MÜASİR METNLERLA MÜQAYİSELİ TEHLİLİ

«Koroğlu» eposu Türk xalqlarının dünya medeniyeti xezinesine bexş etdiyi en möhtəşəm edebi sənət nümunələrindən biridir. Bu möhtəşəm xalq yaradıcılığı abidesinin yarandığı erazinin serhedlərini bir neçə istiqamətdə aşaraq geniş yayılmasının esas sebebi odur ki, məzmununda milli mehdudiyet və dini teessübkeşlik yoxdur, daha doğrusu, esas qayəsi azadlıq və ictimai haqsızlığa qarşı bərişməzlik ideyaları aşılamaqdır. Ona görə də bir neçə esr erzində Koroğlu Qafqazda – **Azərbaycan türkləri, kumıqlar, gürcülər, abxazlar və ermenilər**, Kiçik Asiyada **osmanlı türkləri**, Şərqdə **farslar, ereblər və kürdlər**, Orta Asiyada – **qazaqlar, özbeklər, türkmenlər, qaraqalpaq və taciklər**, Sibirde **tobol tatarları**, Qərbe doğru istiqamətləndə – **qaqauz, moldovan, macar, balkanlar, kırım tatarları** arasında özünü epik vüsetli qehreman tek təsdiqləmişdir. Yer kürresinin geniş erazilərində məskunlaşan xalqların dil, din və milli medeniyətlərə görə bir-birindən fərqlənməsi, eposun geniş arealda yayılmasına heç bir maneçilik təqətməmişdir. «Koroğlu», «Goroğlu», «Kuroqlı»,

«Qurquli» adları ilə müxtəlif xalqlar tərəfindən özünü küleşdirilərkən ekser motivlər və süjət xəttindəki hadisələr qorunub saxlansa da, variantların hər biri spesifik çalarlarla zəngindir və orijinal əlamətlərə malikdir. Faktlar göstərir ki, «Koroğlu» eposu Şərqi və Qərbi heyran etmiş, variatlaşdıqca, versiyalaşdıqca hər bir yeni etnosun milli folklor enenlərinə xas poetik və üslubi fəqurlardan qurulmuş, hadisələri hər millət öz adət-enəsinə, dünyabaxışına uyğunlaşdırmışdır. Görkəmli folklorşünas B.A.Karriyev yazır ki, «bir sıra dastanlar, o cümlədən «Əsli və Kerem», «Şahsenem» («Şahsenem və Qerib»), «Sayat və Hemra» genetik cəhətdən Cənubi Azərbaycanda doğulsa da, tamamilə türkmen folkloru ilə eyniyyət təşkil edir. Tebiidir ki, adı çəkilənlər və başqa dastanlar sıx tarixi-mədeni əlaqələr nəticəsində kürdlər, ermenilər, türklər (osmanlı türkləri nəzərdə tutulur) arasında da çox populyardır»¹. Türkün bu qehremanlıq eposundan J.Sand, V.Baptold, V.Jirmunski kimi böyük söz sərrafları behs açmışlar, təkce dastançılıq enəsinə görə dünya xalqları arasında gördüyü iş kifayətdir ki, onun qüdrətli, mübariz, haqqa tapınan və istedadlı xalq olduğunu təsdiqləsin və düşmənlərinin söyledikləri böhtanları alt-üst etsin.

КЕРЪ-ОГЛУ,

ВОСТОЧНЫЙ ПОЭТЪ-НАЪЗДИКЪ.

ПОЛНОЕ СОБРАНИЕ ЕГО ИМПРОВИЗАЦИЙ СЪ ПРИСОВОКУПАЕНІЕМЪ
ЕГО БІОГРАФІИ.

Переводъ съ англійскаго

С. С. Каррьевъ.

ВЪ ТИПОГРАФИИ КАНЦЕЛЯРІИ НАМЪСТНИКА КАВКАЗСКАГО.

1856.

¹Карриев Б.А. Эпические сказания о Кер-оглы у тюркоязычных народов. – Наука, Главная редакция восточной литературы, М., 1968, с. 13.

EPOSUN NEŞRLERİ. «Koroğlu» haqqında qehremanlıq neğmələri ilk olaraq XVII-XVIII yüzilliklərdə gürcü və erməni elifbaları ilə Azərbaycan türkçesində qələmə alınmışdır.

Epos haqqında ilk mətbu məlumat 1830-cu ildə «Tiflis vərəqləri»nin 68-ci sayında təsadüf edildiyi göstərilir. Burada qala haqqında məlumat verilir və dastanın birinci qolundan kiçik epizod neql edilmişdir.

Şopen neşri. Eposun ilk neşri milliyetçə polyak İ.Şopenin adı ilə bağlıdır. O, XIX əsrin 30-cu illərində Zaqafqaziyada çar hökumətinin memuru vəzifəsində çalışarkən Araz çayı sahillərində yerləşən yaşayış məskənlərindən folklor materialları toplamaq arzusunda düşmüş, Qafqazın ayrı-ayrı bölgələrini gəzərək Koroğlu qalasına rast gəlmiş, ilk olaraq etnoqrafik məlumatlar əldə etmək məqsədi ilə yerli əhali ilə görüşmüşdür. Azərbaycan-türk dilini bilmədiyindən tərcüməçi vasitəsi ilə sakinlərlə əlaqə saxlamış, bu zaman bir aşığı qonağa «Koroğlu» dastanını söyləmişdir. İ.Şopen əldə etdikləri informasiyaya guya dolğunlaşdırmaq məqsədilə öz elavələrini ədib

1840-ci ildə «Mayak sovremennoqo prosveşeniya i obrazovaniya» («Müasir maarif və təhsil işığı») məcmuəsində rus dilində «Ker-oqlı» – tatarskaya ləqəndə (tatar əfsanəsi) adı ilə neşr etdirmişdir. O, öz qeydlərində aşığı sənətkar «bard» deyərək adını Omir şəklində təqdim edir. P.Əfəndiyevə görə, bu ya Ömer, yaxud da Əmirdir. İ.Şopen yazır: «Aşığı çünqürünü (sazını) kökləyib çox uzun bir hekayə başladı. Hekayənin müəyyən hissəsini neql edir, bir hissəsini də oxuyurdu. Mən şair deyiləm, tərcüməçini də günahlandırma bilərəm. Ancaq çalışmışam ki, hadisələr arasında əlaqə saxlayım, aşığın əsas fikirlərini qoruyum». Əvvəldə «Alı kişi», «Həmzənin Qıratı aparması» və «Beyazid səfəri»nin məzmununu neql edir. «Alı kişi» əhvalatından sonra göstərir ki, Koroğlu etrafına silahdaşlar toplayır, Gürcüstanda, Tiflisin yaxınlığında, Dereçəkə, İstanbul sultanının torpaqlarında, hətta Prat (Ferat) çayının sahilində özünə qalalar tikir. Nəhayət, şöhrəti Konkyara (yeni xotkara) çatır. Ardınca qısa şəkildə Həmzənin Qıratı aparması hadisələrini danışır. Koroğlu Həmzənin satqınlığını görüb əlinə əsa, çiynində saz payı-piyada osmanlıların mərkəzinə gəlir.

Üçüncü epizodda göstərilir ki, Koroğlu Ağ qayada durub etrafı seyr etdirmiş, Çənlibel düzənliyinə uzaqdan bir karvan gəlir. Karvanbaşı onun qaraltısını gören kimi geri qayıtmaq istəyir. Lakin Koroğlu karvanbaşını aldadır, evvel yapıncısını, ardınca da bir sernic qatdığı qayadan aşağı atır, guya qayadakı qaraltı qaraquş imiş, uçub getdi. Karvan Çənlibele tərəf yan alır. Şopen bu epizoddan sonra uydurur ki, guya karvanda **Rassudana** adlı bir gürcü qızı varmış. Koroğlu görür-görmez ona hayıl-mayıl olur. Qız Koroğluya erə getməkdən imtina edir, deyir ki, sən müsəlmənsən, qaçaqcılıq, quldurluq edirsən. Koroğlu qızın üreyinə yol tapmaq məqsədi ilə silahdaşlarından xəbərsiz kilsəyə ayaq basır, xaça sığınır, mübarizələrdən soyuyur. Delilər meseleden həli olub sarsılırlar və Rassudanamı öldürürlər. Buna döze bilməyən Koroğlu Misri qılıncı ilə silahdaşlarının bir neçəsini öldürüb yoxa çıxır. Bu

اصلى محمودى دور تاسما بودى
ميدانه كيرنده يوز مين اويويلو
قارجناق باخشلواچ قورت يمينلو
اور تاسى فولانه دولو كرك دور

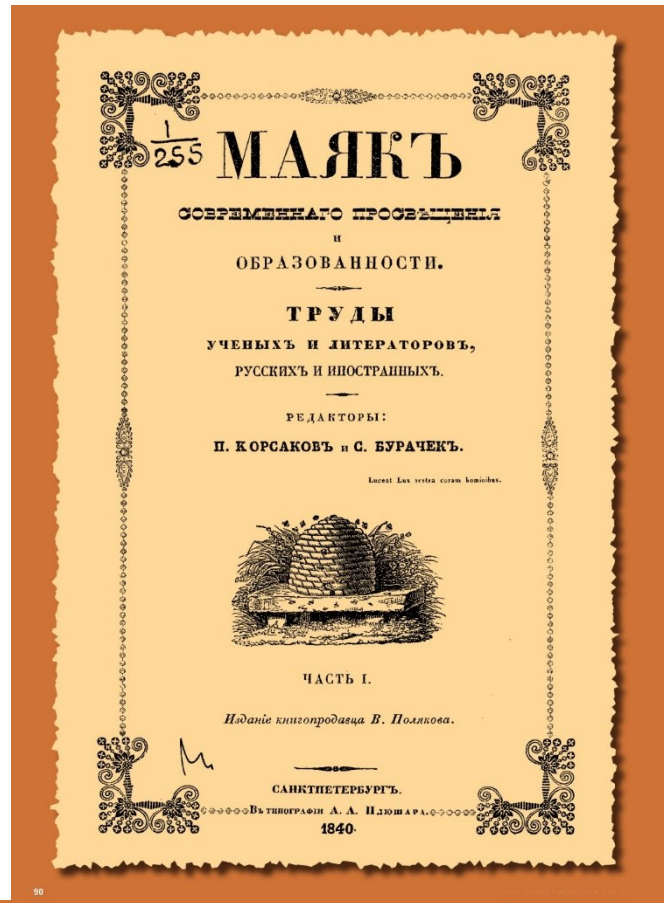
تر كستان ايلنده اله سالدو قوم
عبر منين بسلدو قوم قيرات كل
سن دشمنين بر كه بون انه
عبر منين بسلدو قوم قيرت كل
بر باقسان دمير دن چكديم دمينى
اجوقلان اوج كون يميزمينى
قرق اتاجدا بلندر من صمينى
عبر منين بسلدو قوم قيرات كل

چايدن ادلاتمشدون كولوم ايزينى
اويدوم دور ساخنى آلا كرى
كور اوغلى دتر شكر كوردوم اوزينى
عبر منين بسلدو قوم قيرات كل

epozodları İ.Şopene ola bilsin ki, Qafqazın xristian ehalisinin nümayendeleri danışblar. O da tatar (ruslar Azərbaycan türklərinə tatar deyirdilər) efsanesini təhrif etmişdir.

Hemin illərdə rus mətbuatında çap olunan bezi yazılarda, məsələn, A.V. inisiallı müəllifin «Skazka o Karaoqlı» («Qaraoğlu haqqında nəgıl», «Kavkaz» qəzeti, 1846, № 9), K.Qorbunovun «Zamok Keroqlı, iz qruzinskoy leqendı» («Koroğlu qalası» – gürcü efsanelərindən, «Jivopisnaya Rosiya», 1903, t. III, № 148) məqalələrində də Koroğlunun aqibəti eyni şəkildə faciə ilə bitirdi.

Aleksandr Xodzko neşri (1842-ci ildə Londonda "Spesimens of popular poetry of Persia as found in the adventures and improvisations of Kurroghlu" kitabı çap edilmiş, bu da "Koroğlu" eposunun Avropada geniş yayımına yol açmışdır) və **Paris nüsxəsi** (1832-ci ildə qələmə alınmış və 1997-ci ildə Bakıda neşr olunmuşdur). Mənşəcə polyak A.Xodzko şərqşünas, şair və mütercim idi, lakin o tamamilə başqa xidməti ilə dünyada şöhrət qazanmışdır. Belə ki, Cənubi Azərbaycanda yerli ziyalılardan «Koroğlu» eposunun elyazmasını əldə edib ingilis dilinə çevirmiş və 1842-ci ildə Londonda neşr etdirmişdir.

A.Xodzko XIX yüzilliyin 30-cu illərindən etibarən İrəndəki Rusiya Missionerlər Cəmiyyətində mütercim işləmiş, sonralar Rəş və Gilanda rus səfiri vəzifəsində çalışmışdır. Onun neşr etdiyi epos bir il sonra **Volfun** tərcüməsi ilə alman oxucularına, qısa müddət ərzində isə bütün Avropaya və Rusiyaya yayılmışdır. «Koroğlunun sergüzeşt və improvizasiyaları»nı məşhur romançı **Jorj Sand Adolf Brelyenle** birlikdə fransız dilinə çevrilmişdir. **A.Haksthauzen** və başqaları eposun qəhrəmanı haqqında maraqlı fikirlər irəli sürmüşlər. Koroğlu Heraklla əlaqələndirmiş, neğmekarlığına və qəhrəmanlığı vəsf etməsinə görə onun Şərqdə məşhurluğu Hömerin Avropadakı şöhrətinə bərabər tutulmuşlar.

A.Xodzkonun «Koroğlu»su son dəfə ilk neşrinə uyğun şəkildə 1971-ci ildə Nyu-Yorkda çap olunmuşdur. «Müqəddimə»də A.Xodzko yazır ki, əsəri Şimali İran və Xəzərtrafı torpaqlarda yaşayan ehləlinin dilindən özü yazıya almışdır. Lakin Parisin Milli Kitabxanasından aşkarlanan mətdən məlum olur ki, A.Xodzko həmin neşri hazır elyazmadan tərcümə etmişdir.

ОТРЫВКИ ИЗЪ ИМПРОВИЗАЦІЙ КЕРЪ-ОГЛУ.
Стр. 93, 95, 97, 98.

قىرات سز دىيالار سنه حرام دور
اينان كور اوغلى
قىرات كه النندن كيدتى
ور باشويان كور اوغلى

قىرات الله دن ايسنه
قىراتون قویر وقى گل دسته
مراد حاصل اولور اوسته
يترسون خدا كور اوغلى
درين دريالار االدوم
قىرات دردين جاننا سالدوم
چونكه دكير مانچى اولدوم
چاقور كلسون دن كور اوغلى

عرب اتون تعريفنى ايلرم
ابريشم تليئندن يالى گرك دور
بو قاتاق اياخلى يوتما دور ساخلى
بر حقه كمشدن نعلى كر كدور

Əslində epos **Hacı Mirze İsgenderin** teşebbüsü ilə yazı yaddaşına köçürülmüşdür. Paris elyazmasının qələmə alınma tarixi aşağıdakı şəkildə göstərilir: **çərşənbə günü, rebüülevvel ayının 15-i, hicri-qəmeri 1250**. Miladi tarixinə çevirəndə 1832-ci il edir. Elece onu meydana getirənlər barədə qeydlər var: eposun informatoru, yeni söyləyeni **Aşiq Sadıqdır**, metndə «**Sadıq bey**» adı ilə verilir. Metni **Mirze Əbdülvahab** qələmə almış, Mirze İsgenderin nöker və qulluqçuları – Mirze Mehdi Gilani, Həzretqulu bey və Yaqub bey isə şahidlik etmişlər. Əlyazmanın sonunda belə bir qeyd də var: «Bu nüsxəni evvəldən-axıra qədər Mahmud xan Dünbülü Dircuy toplamışdır. Metn düzgündür, lakin **türki resmülxətində** bir neçə sehv gedibdir. Ulu Mirze İsgender bunu qeyd etsə də, onları düzəltməyə fərsət olmadı». Paris nüsxəsində epos qollara deyil, şərti olaraq meclislərə ayrılır. Meclislərin sayı 13-dür, lakin bir-iki yerdə hadisələr yarımqıç kesilir, ardı növbəti meclisdə davam etdirilir.

Şeirler Azərbaycan-türk dilindədir və **türkü** adıyla verilir. Nesr hissəsi farsca çevrilərək qələmə alınmışdır. Maraqlıdır ki, o zamankı ənənəyə əsasən epos dastan adlandırılmaz, **sonunda deyilir ki, Koroğlu nağılı başa çatdı**.

Burada Koroğlunun evvelki yeniyyətlik adı Rövşendir. Atası isə **Mirze Serraf** kimi göstərilir. O, **Sultan Muradın** baş ilxıcısıdır. Son məlumat Eliyas Muşeqin təxminən yüz il evvel söylədiyi Koroğlunun Sultan Muradın dövründə yaşaması faktını təsdiqləyir.

Bu variantda **Mirze Serraf** həm də bilici və münəccimdir. Rövşən isə **tehsillidir, yazıb-oxumağı** bacarır.

Ceyhun çayından bir at çıxıb iki madyanı basır. Bu atlara görə onun gözleri çıxarılır. O, oğlunu qoşabulağa dirilik suyunun ardınca göndərir. Rövşən özü faydalansa da, suyu atasına getirə bilmir. Mirze Serraf buna görə oğlunu qarğayır və vəsiyyət edir ki, İran şahı seni tələb edəcək, onun qulluğuna gedərsən. Lakin Koroğlulaşan Rövşən qocalıb eldən-ayaqdan düşənədək atasının vəsiyyətini yerinə yetirmir. Nəticədə ata qarğışına keçir.

İkinci meclisdə Deli Həsənle qarşılaşır, sonra İrevan hakimi Hüseyneli xanın qoşunu ilə vuruşur.

Eposda delilərin sayı 777 göstərilir.

Koroğlunun siğə tacir qardaşı Xacə Yaqub Urfa şəhərində Mir İbrahim adlı bir qəssabın 13-14 yaşlı oğlu Eyvazla rastlaşır. Metndə Koroğlunun gədalığından danışılır və dilindən folklor ənənəsinə tamamilə yad mezmunda eruz vəznində bir qəzel söylənilir:

*Sevdi könlüm yene bir qaşı kaman oğlamı,
Beli ince, lebi qönçə, bir güli-xendanı....
Adı Eyvazxan ola, heşt behiştin çemeni,
Seneti qəssab ola, özü ki, gövher kamı...*

Sonrakı epizodlarda Eyvaz olduqca ziddiyyətli təsvir edilir. Bir tərəfdən qız kimi gözəldir, meclisdə saqilik edir, Giziroğlu Mustafa bey də ona vurulur. Digər tərəfdən Koroğlunun oğulluğu kimi yeri gələndə

atalığını Çenlibelde evez edir, döyüşlərdə şücaət göstərir. Yaxud Əreb Reyhan Eyvazı qaçıрмаq istəyir, lakin Koroğlunun elindən ala bilmir.

Tercem elindən **Nezer Celali** de Eyvaza geda kimi baxır, onun şərab paylaşmasını teleb edir. Eyvaz bunu şərəfinə sığışdırmır, acıq edib Bolubeye qoşulur.

Demirçioğlu Çenlibele Naxçıvan vilayətindən gəlir.

Belli Əhmed İstanbulda Mekke ziyarətinə getmiş Sultan Muradın qızı **Nigar xanımla** görüşür. Nigar xanımın Koroğlu ilə görüşünü təşkil edir. Bu ehvalata iki meclis (4-5) hesr olunur.

Meclislerin birində Xunis elindən Keçel Hemze Qırətı qaçırır.

Giziroğlu Mustafabey 12 minlik qoşunu ilə Koroğluya bir neçə dəfə qonaq olur, son neşrlərdən fərqli olataq o, konfliktlərdə, qarşıdurmalarda ön planda göstərilir.

Karlı Əhmed Paşanın qızı **Perizad xanım** almasatınla Koroğluya xəbər göndərir ki, gəl meni apar.

Giziroğlu Mustafabey Toqat paşasının bağından durna eti getirməsini istəyir.

Eyvaz Demirçioğlunun başını yarıdır. Koroğlu Eyvaza dinmir. Demirçioğlu Koroğludan küsüb Giziroğlu Mustafabeyin yanına yollanır.

Koroğlunun esir düşməsi hadisəsi «Dede Qorqud»la səsleşir. O, Bolu bəyə qoşulub eli-qolu bağlı İstanbula gəlir. Dona xanımın bağında quyuya salınır. Misir padşahının oğlu İsabalı Koroğlunun ardınca yollanıb mecaralar göstərir, Koroğlunu xilas edib Dona xanımla qaçırır.

İkinci şah Abbas Koroğlunu defələrlə yanına çağırır. Nəhayət, qocalıb eldən düşəndən sonra Koroğlu Misri qılıncı mıxladıb Mekkeni ziyarət etmək və atasının vəsiyyətini yerinə yetirmək istəyir.

Şah Abbasın iki nökeri **Almas xan** və **Behram xan** İsfahan-Kaşan yolunda ov edərkən saç-saqqalı ağarmış Koroğlu ilə rastlaşır. Şahdan enam almaq istəyirlər. Koroğlunu aldadıb evə aparırlar. Yuxuya verib evvel Qırətın başını kesir, sonra da 24 nəfərlə birçə Koroğlunun üstünə cumurlar.

Eposun rusca çevrilməsi və tədqiqi. S.S.Pennin eposu 1856-cı ildə Tiflisdə «Keroqlı, vostoçnyı poet-nayezdnik» -polnoe sobranie eqo improvizasii s prisovokupleniem eqo bioqrafii, perevod s anqliyskoqo ("Koroğlu – şərqli şair-qaçaq" – onun həyatını eks etdirən bütün nəğmələri, ingilis dilindən tərcümə) adı ilə nəşr etdirdiyi (Tiflis, 1856) mətn elmi diskussiyalara səbəb oldu. «Sovremennik» jurnalında (1956, 10-cu say) A.N.Pipinin (evvelələr N.Q.Çernışevskiye ünvanlanan) məqaləsi və A.N.Samoyloviçin «Dede Qorqud və Koroğlu haqqında əfsanə» elmi yazısı işıq üzü gördü.

Kitab aşağıdakı bölmələri birləşdirir:

1. Ön söz; 2. "Koroğlu" dastanına giriş;
3. Koroğlunun igidlikləri və improvizasiyaları (yeni aşiq şeirləri);
4. Heşterxan tatarlarının xalq mahnıları;
5. Üç kalmık mahnısı;
6. Türkmən mahnıları;
7. İran türklərinin (azerbaycanlıların) mahnıları;
8. İran mahnıları;
9. Gilanlıların mahnıları;
10. Rudbar dağlılarının mahnıları;
11. Talış mahnıları;
12. Mazandaran mahnıları;
13. Mətn nümunələri;

14. **Antoni Kontskinin fortepiano arxasında aranjimanında 9 azərbaycan-türk mahnısı.**

Sonuncu bölməyə notlar əlavə olunub.

Kitabın "Tərcüməçi sözü" bölməsində S.Penn yazır: "Kitabın ingilis dilindən tərcüməsi Tiflisdə çıxan "Kavkaz" qəzetinin oxucularını özü-özlüyündə oxşarsız bir əsərlə tanış etmək istəyindən irəli gəlir. Bu yöndə mənim böyük marağım onunla bağlıdır ki, Koroğlunun improvizasiyaları yerli Qafqaz sazandarlarının - eldən-ələ gezen müğənnilərin dilindən düşmədiyi halda, bu günədək bütövlükdə toplanmamış və rus dilində çap olunmamışdır. İstisna kimi bir neçə cılız hekayətəoxşar parçaları göstərmək olar ki, burada Şərqi orijinallığı, xalq dili və ruhu saxlanılmayıb, itirilmişdir".

Kitabda ilk üç not nümunəsi ardıcıl olaraq "Koroğlu", "Azərbaycan-sayağı" və "Fincan" başlıqları, sonrakılar isə adı nömrələmə ilə verilib.

Развалины крепости
Шали-биль

Ramazan Qafarlı